

10. દૌવારિકસ્ય સેવાનિષ્ઠા

[રાજસ્થાનમાં જન્મેલા પરંતુ વિદ્યાભ્યાસ માટે વારાણસીમાં ગયેલા અને ત્યાં જ કાયમી રીતે વસી ગયેલા પં. અંબિકાદત્ત વ્યાસનું આધુનિક સંસ્કૃત સાહિત્યકારોમાં વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તેઓ પોતાના આધુનિક ઉપન્યાસ **શિવરાજવિજય** નામની કૃતિથી જાણીતા બન્યા છે. સંસ્કૃતમાં રચાયેલી આ નવલકથા પ્રકારની કૃતિની શૈલી સરસ છતાં ગંભીર છે. તેનો કથાપ્રવાહ સતત વહેતો રહીને પાઠકને સાધનત્ જકડી રાખે છે.

આ કૃતિમાં છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે કરેલાં અનેક સાહસિક પરાક્રમોની કથા છે. આમાં સમયાન્તરે એમણે મેળવેલા વિવિધ વિજયોની ગાથા પણ વણી લેવામાં આવી છે. શિવાજીએ મેળવેલા આ બધા વિજયોની પાછળ અનેક પરિબળો કાર્યરત હતાં. ખાસ તો એમનો નાનામાં નાનો સેવક પણ પ્રામાણિક, નિષ્ઠાવાન અને સ્વામીભક્ત હતો. આ વાતનું સમર્થન પ્રસ્તુત અંશ કરે છે. એક સામાન્ય ફરજ બજાવતો દ્વારરક્ષક કોઈ પણ લોભ, લાલચ કે પ્રલોભનથી પર રહીને પોતાના સ્વામીને વફાદાર રહે છે. આ દ્વારરક્ષક આજે પણ પ્રામાણિકતાનો આદર્શ પૂરો પાડી રહ્યો છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં સેવાભાવના સાથે પ્રામાણિકતાનાં મૂલ્યોનું સિંચન થાય, તે આ પાઠનો ઉદ્દેશ છે. પાઠમાં વપરાયેલાં ક્રિયાપદોનો આધાર લઈને કર્તૃપદની સાથે વર્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોનો સમન્વય સાધતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની પુરુષ-વ્યવસ્થાનો પણ અહીં અભ્યાસ કરવાનો છે.]

(एकदा दौवारिकः भव्यमूर्तिं संन्यासिनम् अपश्यत् । ततः तयोः एवं वार्तालापः अभवत् ।)

સંન્યાસી : કથં અસ્માન્ સંન્યાસિનઃ અપિ તિરસ્કરોષિ ।

દૌવારિકઃ : ભગવન્ પ્રણમમિ । પરન્તુ સ્વકીયં પરિચયમ્ અદત્વા ન કશ્ચિત્ પ્રવેષ્ટુમ્ અર્હતિ ।

સંન્યાસી : સત્યમ્ । ક્ષાન્તઃ અયં તે અપરાધઃ । કિન્તુ અદ્ય પ્રભૃતિ ત્વં સંન્યાસિનઃ પણ્ડિતાન્ બ્રહ્મચારિણઃ સ્ત્રિયઃ બાલાઃ ચ ન અવરોદ્ધું શક્નોષિ ।

દૌવારિકઃ : સંન્યાસિન્ બહૂક્તમ્ । વિરમ । વયં દૌવારિકાઃ બ્રહ્મણઃ અપિ આજ્ઞાં ન પ્રતીક્ષામહે ।

સંન્યાસી : સાધુ । માર્ગમ્ આદેશય । મહારાજનિકટે ગન્તુમ્ ઇચ્છામિ ।

દૌવારિકઃ : ન શક્યમ્ । પ્રભાતે મહારાજસ્ય સન્ધ્યોપાસનકાલે પ્રવેશં કર્તુમ્ અર્હસિ । ન તુ રાત્રૌ ।

સંન્યાસી : કિમ્ કોઽપિ રાત્રૌ ન પ્રવિશતિ ।

દૌવારિકઃ : આહૂતાન્ પરિચિતાન્ ચ પરિત્યજ્ય ન કોઽપિ । વિશેષસ્તુ ભવાદૃશાઃ યે ખલુ તુમ્બીધારકાઃ દ્વારાત્ દ્વારં ભ્રમન્તિ ।

સંન્યાસી : (સ્વગતમ્) સર્વથા સુયોગ્યઃ અયં દૌવારિકઃ । પુનઃ ઇમં પરીક્ષિતું પ્રયતિષ્ઠે । (પ્રકાશમ્) દૌવારિક, અત્ર આગચ્છ । કિમપિ કથયિતુમ્ ઇચ્છામિ ।

दौवारिकः : (उपसृत्य) कथयतु भवान् ।

संन्यासी : त्वं तु दौवारिकः असि । कदापि धनिकः न भविष्यसि । वनेषु कन्दरासु च वयं विचरामः । सर्वं रसायनतत्त्वं जानीमः ।

दौवारिकः : भवतु नाम । अग्रे अग्रे ।

संन्यासी : यदि मम प्रवेशं त्वं न अवरोधयसि तर्हि तुभ्यं यथेष्टं रसायनं दास्यामि । तेन पञ्चाशत्-तुलापरिमितं ताम्रं सुवर्णं भविष्यति ।

दौवारिकः : आः कपटिन्, विश्वासघातम् उपदिशसि ? न वयं तादृशाः । कथय कः त्वम् । कुतः आगच्छसि । अहं त्वां कस्यचित् गुप्तचरं मन्ये । दुर्गाध्यक्षं निवेद्य त्वां दण्डयिष्यामि । सः त्वां विज्ञाय यथोचितं करिष्यति ।

संन्यासी : परित्यज परित्यज । नाहं पुनः आगमिष्यामि । नैवं पुनः कथयिष्यामि ।

(दौवारिकः तत् विगण्य तं हस्तेन गृहीत्वा नयति ।)

संन्यासी : (प्रबलप्रकाशदीपस्य समीपे) दौवारिक, अपि जानासि माम् ।

दौवारिकः : (निपुणं निरीक्ष्य) अये आर्यः खलु भवान् । आर्य, क्षन्तुम् अर्हति माम् ।

संन्यासी : (तस्य पृष्ठे हस्तं विन्यस्य) दौवारिक मया ते परीक्षा कृता । त्वं योग्यस्थाने नियुक्तः असि । उत्कोचाय अलोलुपाः त्वादृशाः प्रभूणां पुरस्कारभाजनं भवन्ति । अहं तव प्रामाणिकतां प्रभुसन्निधौ कथयिष्ये । कुत्र वर्तते श्रीमान् । किम् अनुतिष्ठति सम्प्रति सः ।

ટિપ્પણી

નામ (પુંલિંગ) : દૌવારિક : દ્વારપાળ કન્દર : ગુફા ગુપ્તચર : જાસૂસ દુર્ગ : કિલ્લો ઉત્કોચ : લાંચ, રુશ્વત વાર્તાલાપ : વાતચીત, સંવાદ

(સ્ત્રીલિંગ) : તુમ્બી તુંબડી (સંન્યાસીઓ આ તુંબડીને પોતાની સાથે રાખે છે અને તેને પાત્રના રૂપમાં વાપરે છે.) વચ્ચના છેતરપિંડી તુલા તોલો, એક માપ, અમુક વજન સન્નિધિ : નિકટતા

(નપુંસકલિંગ) : પરિચયપત્રમ્ ઓળખપત્ર તામ્રમ્ તાંબું પૃષ્ઠમ્ પીઠ ભાજનમ્ પાત્ર, લાયક.

વિશેષણ : આહૂત બોલાવેલું પચ્ચાશત્ પચાસ પરિમિત મર્યાદિત ત્વાદૃશ તેના જેવું

અવ્યય : પ્રભૃતિ થી લઈને, વગેરે સર્વથા બધી રીતે કુત : ક્યાંથી.

સમાસ : મહારાજનિકટે (મહારાજસ્ય નિકટે મહારાજનિકટે । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) । સન્ધ્યોપાસનકાલે (સન્ધ્યાયા : ઉપાસનમ્ - સન્ધ્યોપાસનમ્ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ । સન્ધ્યોપાસનસ્ય કાલ : સન્ધ્યોપાસનકાલઃ, તસ્મિન્ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) તુલાપરિમિતમ્ (તુલયા પરિમિતમ્ તુલાપરિમિતમ્ । તૃતીયા તત્પુરુષ) દુર્ગાધ્યક્ષમ્ (દુર્ગસ્ય અધ્યક્ષઃ દુર્ગાધ્યક્ષઃ, તમ્ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) । પુરસ્કારભાજનમ્ (પુરસ્કારસ્ય ભાજનમ્ પુરસ્કારભાજનમ્ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) પ્રભુસન્નિધૌ (પ્રભોઃ સન્નિધિઃ પ્રભુસન્નિધિઃ, તસ્મિન્ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) ।

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ : (પરસ્મૈપદ) પ્ર + નમ્ (પ્રણમતિ) પ્રણામ કરવા વિ + રમ્ (વિરમતિ) રોકાવું, અટકવું વિ + ચર્ (વિચરતિ) ફરવું, વિચરણ કરવું

(આત્મનેપદ) પ્રતિ + ઈક્ષ્ (પ્રતીક્ષતે) પ્રતીક્ષા કરવી, રાહ જોવી પરિ + ઈક્ષ્ (પરીક્ષતે) પરીક્ષા કરવી, કસોટી કરવી.

વિશેષ

(1) શબ્દાર્થ : ભવ્યમૂર્તિમ્ ભવ્ય આકારવાળાને સંન્યાસિનઃ સંન્યાસીઓને ક્ષાન્તઃ અયં તે અપરાધઃ આ તારો અપરાધ માફ કર્યો બ્રહ્મચારિણઃ બ્રહ્મચારીઓને પ્રતિરોધનીયાઃ રોકવા જોઈએ બ્રહ્મણઃ બ્રહ્માની ઉક્તમ્ કહ્યું. વિહાય છોડીને (અહીં, સિવાય) આદેશય જણાવ. વિશેષતઃ ખાસ કરીને ભવાદૃશઃ આપના જેવા તુમ્બીધારિણઃ તુંબડીને ધારણ કરનારાઓ પ્રકાશમ્ મોટેથી (બધા સાંભળે એવી ઉક્તિ બોલવાની સૂચના માટેનો શબ્દ) ઉપસૃત્ય નજીક જઈને જાનીમઃ અમે જાણીએ છીએ. ભવતુ હોઈ શકે. ભલે. પચ્ચાશત્-તુલા-પરિમિતમ્ પચાસ તોલા જેટલું શિક્ષયસિ તું શીખવે છે ? વિજ્ઞાય ઓળખીને, જાણીને વિગણ્ય અવગણના કરીને ગૃહીત્વા પકડીને પ્રબલપ્રકાશદીપસ્ય પુષ્કળ અજવાળાવાળા દીવાની વિન્યસ્ય મૂકીને નિયુક્તઃ નિયુક્તિ પામેલો, નીમાયેલો કથય તું કહે. બોલ.

(2) સંધિ : કોઽપિ (કઃ અપિ) । વિશેષસ્તુ (વિશેષઃ તુ) । નૈવમ્ (ન એવમ્) ।

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિનુત ।

(1) દૌવારિકાઃ કસ્ય આજ્ઞામ્ અપિ ન પ્રતીક્ષન્તે ?

(ક) સંન્યાસિનઃ (ખ) બ્રહ્મણઃ (ગ) સેનાપતેઃ (ઘ) નૃપતેઃ

(2) દૌવારિકઃ કમ્ અપશ્યત્ ?

(ક) સંન્યાસિનમ્ (ખ) ગુપ્તચરમ્ (ગ) નૃપમ્ (ઘ) દુર્ગાધ્યક્ષમ્

(3) अहं त्वां गुप्तचरं ।

(क) मन्ये (ख) मन्यन्ते (ग) मन्यसे (घ) मन्यते

(4) त्वं कदापि धनिकः न ।

(क) भविष्यसि (ख) भविष्यथ (ग) भविष्यति (घ) भविष्यन्ति

(5) 'क्षन्तुम् अर्हति माम्' इति कः वदति ?

(क) दौवारिकः (ख) संन्यासी (ग) गुप्तचरः (घ) दुर्गाध्यक्षः

2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकवाक्येन संस्कृतभाषया उत्तरं लिखत ।

- (1) संन्यासी कुत्र गन्तुम् इच्छति ?
- (2) कीदृशाः जनाः प्रभूणां पुरस्कारभाजनानि भवन्ति ?
- (3) द्वारात् द्वारं के भ्रमन्ति ?
- (4) दौवारिकेन कः दृष्टः ?
- (5) संन्यासी कस्य प्रामाणिकतां कथयिष्यति ?

3. निम्नलिखितानां कृदन्तानां प्रत्ययनिर्देशपूर्वकं प्रकारं लिखत ।

- (1) क्षन्तुम्
- (2) गन्तुम्
- (3) उपसृत्य
- (4) परित्यज्य

4. अधस्तनानि वाक्यानि ह्यस्तनभूतकाले (लङ्लकारे) परिवर्तयत ।

- (1) त्वं धनिकः भवसि ।
- (2) वयं वनेषु वसामः ।
- (3) कः अपि रात्रौ न प्रविशति ।
- (4) अहं त्वां गुप्तचरं मन्ये ।

5. रेखाङ्कितपदानां समासप्रकारं लिखत ।

- (1) दौवारिकस्य सेवानिष्ठा उत्तमा आसीत् ।
- (2) दुर्गाध्यक्षः निर्णयं करिष्यति ।
- (3) संन्यासी महाराजनिकटे गन्तुम् इच्छति ।
- (4) प्रामाणिकजनाः पुरस्कारभाजनानि भवन्ति ।

6. उदाहरणानुसारं शब्दरूपाणां परिचयं कारयत ।

उदाहरणम् : पण्डिताः (पण्डित, अकारान्तः, पुल्लिङ्गम्, प्रथमा-बहुवचनम्)

शब्दरूपम्

- (1) कन्दरेषु
- (2) गुप्तचरम्
- (3) उत्कोचाय
- (4) दौवारिकेन

7. સૂચનાનુસારં ધાતુરૂપૈઃ રિક્તસ્થાનાનિ પૂરયત ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1)	शिक्षयथः	
(2) कथयिष्यामि		
(3)		प्रतीक्षामहे
(4) अभवत्		
(5)	अयच्छताम्	

8. પ્રદત્તાન્ શબ્દાન્ પ્રયુજ્ય વાક્યાનિ રચયત ।

- (1) વિદ્યાર્થીઓ ગુરુને પ્રણામ કરે છે.
છાત્ર, ગુરુ, પ્ર+નમ્
- (2) માળી ફૂલોની માળા બનાવે છે.
માલાકાર, પુષ્પમાલા, રચ્
- (3) ગણેશ પેનથી લખે છે.
ગણેશ, કલમ (લેખની), લિખ્
- (4) પુષ્પો બાગમાં (સવારમાં) ખીલે છે.
કુસુમ, ઉદ્યાન (પ્રભાત), વિ+કસ્
- (5) દ્વારપાળ રાજમહેલમાં પ્રવેશે છે.
દૌવારિક, રાજપ્રાસાદ, પ્ર+વિશ્

9. નિમ્નલિખિતાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ ત્રીભિઃ ચતુર્ભિઃ વા વાક્યૈઃ માતૃભાષયા લિખત ।

- (1) સંન્યાસી કોને-કોને રોકવાની ના પાડે છે ?
- (2) રાત્રે મહારાજને મળવા કોણ-કોણ જઈ શકે છે ?
- (3) પ્રવેશ માટે સંન્યાસી દ્વારપાળને કઈ લાલચ આપે છે ?
- (4) દ્વારપાળની પ્રામાણિકતા વિષે ટૂંક નોંધ લખો.

પ્રવૃત્તિઓ

- પાઠના સંવાદની સામિત્ય પ્રસ્તુતિ કરો.
- સેવાનિષ્ઠા તથા પ્રામાણિકતા દર્શાવતા અન્ય પ્રસંગોનું તમારા શબ્દોમાં વર્ણન કરો.
- તમારાં દૈનિક કાર્યો પ્રત્યેની તમારી પ્રામાણિકતા અને નિષ્ઠાના સંદર્ભમાં રોજનીશી લખો.